

Paisatges de conflicte i poder. Els gravats medievals del Solà de Saurí (Pallars Sobirà)

Ermengol Gassiot Ballbè^{1,2}

Óscar Augé Martínez^{1,2}

Sabina Lapedra Grau²

Thomas Huet^{2,3}

Xavier Sánchez Bonastre²

Ramon Martí Castelló⁴

Resum:

Descoberts a finals de 2018, els gravats del Solà de Saurí representen un dels conjunts més extensos de gravats rupestres medievals a l'aire lliure dels Pirineus. Es localitzen en una petita vall abrupta de les valls d'Àssua (Pallars Sobirà) dins d'un espai tradicionalment ramader. La seva temàtica és diversa, amb un volum rellevant de representacions militars i d'activitats cortesanes de cacera i música, definint un demarcador clar de poder i conflicte en el paisatge del final de l'edat mitjana.

Paraules clau:

Gravats rupestres, Pirineus, Vall d'Àssua, Baixa edat mitjana

1 Introducció

A finals de 2018, diversos veïns i veïnes de la vall d'Àssua, al Pallars Sobirà, van informar de l'existència d'alguns gravats rupestres en un indret proper al poble de Saurí. La troballa inicial l'havia realitzat la jove pastora d'aquella localitat, que els havia avisat poc temps abans.

Guiats per algunes de les persones informants, el gener de 2019 es va fer una primera inspecció, juntament amb l'arqueòloga territorial del Departament de Cultura, i altra gent, en la qual ens va acompanyar el Dr. Pierre Campmajo, un dels millors especialistes en art rupestre pirinenc.

En aquella visita vam poder confirmar l'existència de desenes de gravats en un ves-

sant força abrupte conegut com a Santa Bàrbara, al Solà de Saurí. S'agrupaven en 22 panells diferents alineats en dues zones separades entre elles per poc més de 700 m i que en total cobrien un eix de quasi 1.100 m del vessant, entre els 1.720 i els 1.340 m d'altitud. Els gravats consistien en motius realitzats principalment amb una incisió fina, en afloraments d'esquist. Una part rellevant eren representacions figuratives antropomorfes i d'animals, principalment èquids. Dins de les primeres hi destacava la presència de soldats i cavallers fortament armats. Una primera valoració de les representacions va permetre intuir que els gravats s'havien realitzat majoritàriament amb objectes de metall, i a partir de la iconografia que mostraven es podien situar cronològica-

1 Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona.

2 Grup d'Arqueologia de l'Alta Muntanya

3 UMR 5140, ASM-CNRS, Université Montpellier 3

4 Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana, Universitat Autònoma de Barcelona

ment entorn a les darreries de l'edat mitjana. Un altre fet que va cridar l'atenció és que la disposició orogràfica dels gravats localitzats, i la zona on es trobaven, amb nombrosos afloraments rocallosos, feia pensar que el conjunt podria ser molt més gran.

Tot plegat, s'intuïa que els gravats del Solà de Saurí podien constituir un conjunt excepcional d'aquest tipus de manifestacions, almenys en el seu context territorial immediat. En aquest sentit, si bé ja es coneixien altres conjunts de gravats rupestres a l'aire lliure en zones pirinenques veïnes, com per exemple Andorra i la Cerdanya (Casanovas; Rovira, 1999; Campmajor, 2012), es tractava del primer cas localitzat d'aquestes característiques al Pallars Sobirà, on fins al moment només s'havien documentat diversos panells de gravats *fusiformes*, com els del Forat de la Guineu, a Esterrí d'Àneu, i els de la Borda Arati, a Àreu, o alguna roca amb cassoletes, com la del pic de la torre de Cabús (Gassiot et al., 2006).

Considerant l'excepcionalitat dels gravats descoberts, i el potencial que oferia l'espai respecte de la possibilitat que n'hi hagués més, a mitjan 2019 el Departament de Cultura ens encarregà la prospecció de la zona i la documentació exhaustiva de tots els gravats existents.

D'aquesta manera, els anys 2019 i 2020 vàrem realitzar dues campanyes de prospecció arqueològica al Solà de Saurí, i vam dur a terme un primer estudi dels gravats documentats, amb els següents objectius:

- Delimitar l'abast geogràfic dels gravats de Saurí, que s'intuïa que més enllà de les dues zones identificades inicialment.
- Identificar i geolocalitzar el màxim nombre de gravats, amb la major precisió possible ateses les dificultats per desplaçar-se per un terreny tan abrupte.
- Efectuar una primera caracterització dels gravats amb la finalitat de definir, de forma ràpida però precisa, els seus trets distintius, com ara la temàtica, la tècnica utilitzada, l'associació entre figures, etc. La caracterització individual dels gravats, així com de les seves agru-

pacions en panells, havia de permetre obtenir també una visió general del conjunt.

- Elaborar una primera geobase de dades dels gravats de Saurí tant per compilar informació en formats diversos (alfanumèrics, geometries i imatge) com la de proporcionar una base per a posteriors anàlisis.

Aquest article exposa de forma sintètica el treball de camp efectuat i els resultats obtinguts fins al moment.

2 L'àmbit geogràfic: el Solà de Saurí

L'àrea on hi ha els gravats que presentem aquí es localitza en el marge esquerre del barranc que baixa del Serrat d'Altars, en direcció est, i que conflueix amb el barranc de Pamano, just al sud del poble de Saurí. La capçalera d'aquesta petita vall oberta cap a l'est es defineix per la carena que va del Tuc de la Cometa al petit tossal que hi ha just al sud del Bony d'Altars, amb altituds que se situen entre els 2.400 i 2.500 m. Poc per sota els 1.800 m d'altitud s'uneixen els dos barrancs de la part alta de la conca donant lloc al barranc de les Boïgues que manté el nom fins a la confluència amb el barranc de Coma de Llobatera, uns 300 m al sud-oest de Sant Esteve de Meneurí. El marge esquerre d'aquest tram de la vall, amb una orientació general cap el sud, és l'àrea on es localitzen els gravats tractats en aquest treball. Diversos topònims designen diferents sectors del vessant, entre ells el del Solà de Saurí i que fan servir el veïnat per designar l'àrea on van localitzar els primers gravats.

La zona que s'ha prospectat cobreix una gran part d'aquest sector de la vall al llarg d'un eix de poc més de 3 km, des del tàlveg fins a la carena que delimita la conca pel nord. En total són poc més de 101 hectàrees. Tota l'àrea és una superfície molt abrupta, amb gairebé dos terços del terreny (el 61,3 %) amb un gradient d'entre el 50 i 75 %. De fet, un total del 82 % de l'àrea presenta una inclinació superior al

Figura 1. Vista general del Solà de Saurí des de la capçalera del barranc de les Boïgues. Al fons, al centre de la imatge, es veuen els escarpats rocallosos de la zona de Santa Bàrbara, on hi ha un gran nombre de gravats.

50 %, arribant en punts concrets a màxims que superen el 200 %. En la seva totalitat, la zona és un terreny no urbanitzat amb l'excepció de la cabana de pastor i la dependència annexa de la zona del Portell i la pista de terra que hi porta des de l'edifici que allotjava el restaurant de les antigues pistes d'esquí de Llessúí. Més a l'Est, al sector central de l'àrea i prop de Santa Bàrbara, a uns 1680 m hi ha les restes d'una antiga llosera de Saurí. A la part inferior hi ha els vestigis, encara perceptibles en molts trams, de canals de rec que recollien aigua del barranc de les Boïgues per regar parcel·les a la zona de Borda Joanet i Meneurí.

En general, es tracta d'un vessant cobert d'herbàcies i esbarzers diversos amb un arbrat dispers i esporàdic, amb l'excepció d'un tram a la seva meitat inferior on hi ha unes 11 ha de bosc. El marcat pendent d'una part important de la seva superfície fa que la densitat de

la coberta vegetal sigui força minsa (figura 1), tret que contrasta amb les extenses àrees de pastura encara en ús en l'actualitat de l'altra banda del barranc. Aquest fet fa que actualment, excepte el sector adjacent a la cabana del Portell, aquesta zona no sigui un espai utilitzat per péixer els ramats i, per tant, poc freqüentat.

Al llarg del vessant hi ha nombrosos afloraments rocosos, en part sobreexposats pels processos erosius. En alguns llocs, la roca mare defineix una superfície contínua, especialment a la part inferior. En altres, es tracta d'afloraments molt més puntuals i dispersos. Com es detalla més endavant, els gravats apareixen en els dos tipus de situacions.

Tota l'àrea de la recerca és un espai de difícil accés i per on és complicat desplaçar-se. Aquest fet motiva que sigui una zona poc transitada en l'actualitat. Amb tot, s'hi ha trobat evidències d'activitat recent de cacera. D'altra banda, al-

gunes marques en alguns dels gravats denoten una activitat del s. xx. Alguns dels propietaris propers ocasionalment visiten sectors del barranc.

3 Metodologia

3.1. La prospecció i documentació dels gravats sobre el terreny

La localització i registre dels gravats de Saurí s'ha realitzat exclusivament mitjançant una prospecció de superfície, atès que es tracta en tots els casos d'unes restes sobre les quals no hi havia cap tipus de documentació prèvia. D'altra banda, les seves característiques feien inviable recórrer a sistemes de detecció remota com, per exemple, drons equipats amb LiDAR que, en canvi, haurien pogut ser més efectius en la detecció de restes arquitectòniques. La prospecció de superfície ha combinat dues estratègies dirigides diferenciades. La primera, duta a terme molt puntualment, s'ha encaminat a visitar i documentar alguns dels gravats prèviament localitzats i senyalitzats per veïns/es de la vall. La segona ha comportat el pentinat de forma exhaustiva i sistemàtica d'una gran part del sector de vessant descrit cercant afloraments compatibles amb la presència de gravats.

Ateses les característiques de les restes cerques, gravats en afloraments d'esquist, la prospecció sistemàtica del terreny s'ha articulada a partir de la revisió dels sortints i espadats de roca mare. La morfologia especialment abrupta del vessant i el seu pendent pronunciat han dificultat en gran part del seu recorregut realitzar transectes com els practicats pel mateix GAAM en altres recerques en zones de muntanya (GASSIOT, 2016; GASSIOT et al., 2016). En aquests casos s'han recorregut els diferents afloraments per petites cornises superposades altitudinalment que voregen el vessant seguint més o menys les corbes de nivell. A fi d'organitzar la seva supervisió, es va dividir l'àrea d'estudi en cinc zones diferenciades que delimitaven diferents trams de vessant d'oest a

est. Les dues primeres identificaven una mica més dels dos terços superiors de la vall. Les tres restants cobrien la seva part inferior, coincidint amb les zones més abruptes i rocalloses, on s'havien documentat alguns gravats a finals de l'any 2019 i on, com es veurà més endavant, es concentra la gran majoria dels gravats documentats.

El registre dels gravats ha seguit la metodologia posada en pràctica per P. CAMPMAJO en altres àrees dels Pirineus (CAMPMAJO, 2012) i s'han definit tres nivells de registre. En el primer nivell l'entitat "roca" designa l'aflorament o el segment d'aflorament on hi ha un o diversos gravats. Denomina una agrupació de gravats que se situa en un indret acotat i que es distingeix d'una altra agrupació per un espai buit. En la planificació del treball de camp es va considerar que el grau de subjectivitat implicat en aquesta definició era assumible en un primer catàleg dels gravats i, a més a més, perquè era més compatible amb la necessitat de rapidesa en el registre. El segon nivell el conforma la "figura", designa una concentració de gravats que es disposen en una mateixa faceta de la roca, ja sigui superposant-se o de forma contigua. La distinció entre figures s'ha realitzat sobre el terreny quan entre un o diversos gravats hi ha un espai buit, ja sigui dins de la mateixa faceta o coincidint amb una discontinuïtat en la superfície rocosa. Finalment, el tercer nivell és el "gravat", que constitueix la unitat bàsica de la descripció efectuada i s'assimila, a grans trets, a un motiu individualitzable per ell mateix. Si bé el fet de centrar la descripció en el gravat porta a descompondre el que pot ser una representació més complexa, aquest procediment presenta el valor de no condicionar la descripció del conjunt (la figura) a partir de la interpretació de qui l'observa en cercar elements autònoms de significació que, posteriorment, poden ser reagrupats. Així, sota l'entitat "gravat" s'hi ha considerat grafismes individualitzats, com pot ser una imatge antropomorfa, un element tecnològic aïllat, un animal o simplement un traç no-figuratiu. Cal esmentar que, atesa la complexitat de traços pròpia de molts gravats medievals, i

també en els documentats en aquesta intervenció, la individualització del “gravat” no sempre és senzilla ni automàtica. En alguns casos l’observador hi introdueix un grau d’arbitrarietat. A fi de controlar aquest biaix, es va optar que la descripció la fes sempre la mateixa persona.

Tots els gravats s’han geolocalitzat a partir de l’entitat “roca”. En més del 85 % dels casos el posicionament s’ha efectuat mitjançant un GPS de precisió centimètrica GPS Trimble Rover NTRIP-VRS combinant simultàniament la recepció de senyals de GPS, GLONASS i GALILEO. La manca d’aquest equip durant alguns dels dies de la campanya de 2019 va motivar que algunes de les roques (poc menys del 13 %) es posicionessin directament sobre l’ortofotomapa amb l’auxili d’un GPS manual. Durant el mateix procés de geolocalització i descripció dels gravats s’ha realitzat un registre fotogràfic. La necessitat d’agilitat en el procés ha desaconsellat fer aixecaments fotogramètrics, tasca que s’ha deixat per una altra ocasió.

3.2. La construcció d’una geobase de dades dels gravats de Saurí

El treball de gabinet posterior a les prospeccions s’ha adreçat a la realització d’una base de dades espacial o geobase de dades dels gravats que permeti emmagatzemar i consultar tant les seves dades geogràfiques com els seus components temàtics. Per aquesta finalitat s’han construït diverses capes cartogràfiques vectorials amb la informació tant de les roques, que integra les observacions de GPS/GNSS de camp, com de les figures i gravats que les componen. En aquesta base de dades, la relació entre “roques” i “figures” és d’un a molts i de “figures” a “gravats” també. La informació temàtica dels elements rupestres s’ha consignat precisament en aquesta darrera entitat. Els camps contemplats en aquest tipus de registre han sigut: la temàtica representada, la lateralitat, la tècnica emprada i una descripció. Tota aquesta informació, junt amb cartografia compilada de l’Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC) s’ha traspassat en un Siste-

ma d’Informació Geogràfica (SIG) compatible amb programaris com QGIS o ArcGIS.

Per a la descripció de la temàtica representada s’han designat cinc categories principals que, al seu temps, agrupen una gamma diversificada de motius. Són les següents:

- Gravats antropomorfs, referits a la representació de persones, generalment de cos sencer. Poden aparèixer soles o acompanyades de cavalls (genets). De vegades porten armes, elements de vestuari i presenten trets distintius, com ara una barba.
- Gravats zoomorfs, referits a les representacions d’animals excepte quan es vinculen a un antropomorf que els munta. Es caracteritzen els diferents tipus d’animals.
- Gravats tècnics, per designar eines, armes o instruments que no apareixen formant part del tocat o aixovar d’un personatge.
- Gravats geomètrics, per caracteritzar formes tipus creus, pentacles, estels, diferents tipus de línies o altres elements similars.
- Gravats irreconeixibles, quan no s’aprecia clarament la morfologia de l’element representat però és segura la presència d’un traç gravat a la roca.

Per a la descripció de les tècniques emprades s’ha distingit l’ús de les incisions i del repicament. En el cas de la primera s’ha distingit els traços fins dels gruixuts en secció de “V” i dels gruixuts en secció de “U”.

Durant el treball de gabinet ha ocupat moltes hores el processament de les representacions gràfiques dels gravats. Molts dels gravats presentaven al camp una visibilitat mitjana i baixa. Per acabar-ho de complicar, en molts casos se situaven en zones exposades i poc accessibles, fet que condicionava les fotografies efectuades. Per tal de maximitzar la seva visibilitat i definició s’ha procedit a redibuixar alguns dels gravats a partir del repassat dels diferents traços observats sobre la fotografia. Aquesta tasca s’ha realitzat mitjançant una tauleta digitalitzadora i el programa Inkscape

generant imatges vectorials. Com a resultat, en nombroses figures s'han detectat gravats que havien passat desapercebuts durant el treball de camp i s'han generat, en diversos casos, representacions força més complexes que el que inicialment s'havia intuït. També s'han pogut documentar superposicions i seqüències de dibuix relativament complexes.

En el laboratori també s'ha procedit a analitzar amb un estereomicroscopi de zoom ampli Olympus SZX10 un fragment d'esquist amb gravats després de la roca mare i que durant el treball de camp es va recollir. El resultat de l'observació s'ha contrastat amb l'observació dels mateixos gravats amb un Dino-Lite Premier, a fi d'avaluar la viabilitat de la utilització d'aquest tipus de microscòpia portàtil al camp. En ambdós casos s'ha cercat, a banda de definir els gravats, caracteritzar les superposicions. Finalment, s'ha procedit a la descripció dels gravats "literals".

4 Resultats

4.1. Un total de 372 roques amb uns pràcticament 3.000 gravats

Les prospeccions dels anys 2019 i 2020 han portat a localitzar un total de 372 roques amb gravats disposades al llarg de l'àrea d'estudi (figura 2). Majoritàriament les "roques" són afloraments de roca mare que s'estenen seguint franges altitudinals i presenten superfícies llises i verticals. No obstant, algunes d'elles també es localitzen en afloraments de dimensions molt més reduïdes i, fins i tot, en algun bloc després, principalment en la meitat occidental de l'àrea prospectada, on el vessant és molt menys rocós. L'altitud major amb una "roca" amb gravats és de 2.001 metres sobre el nivell del mar, i la inferior de 1.245 m. En termes generals, a tota la zona hi ha una den-

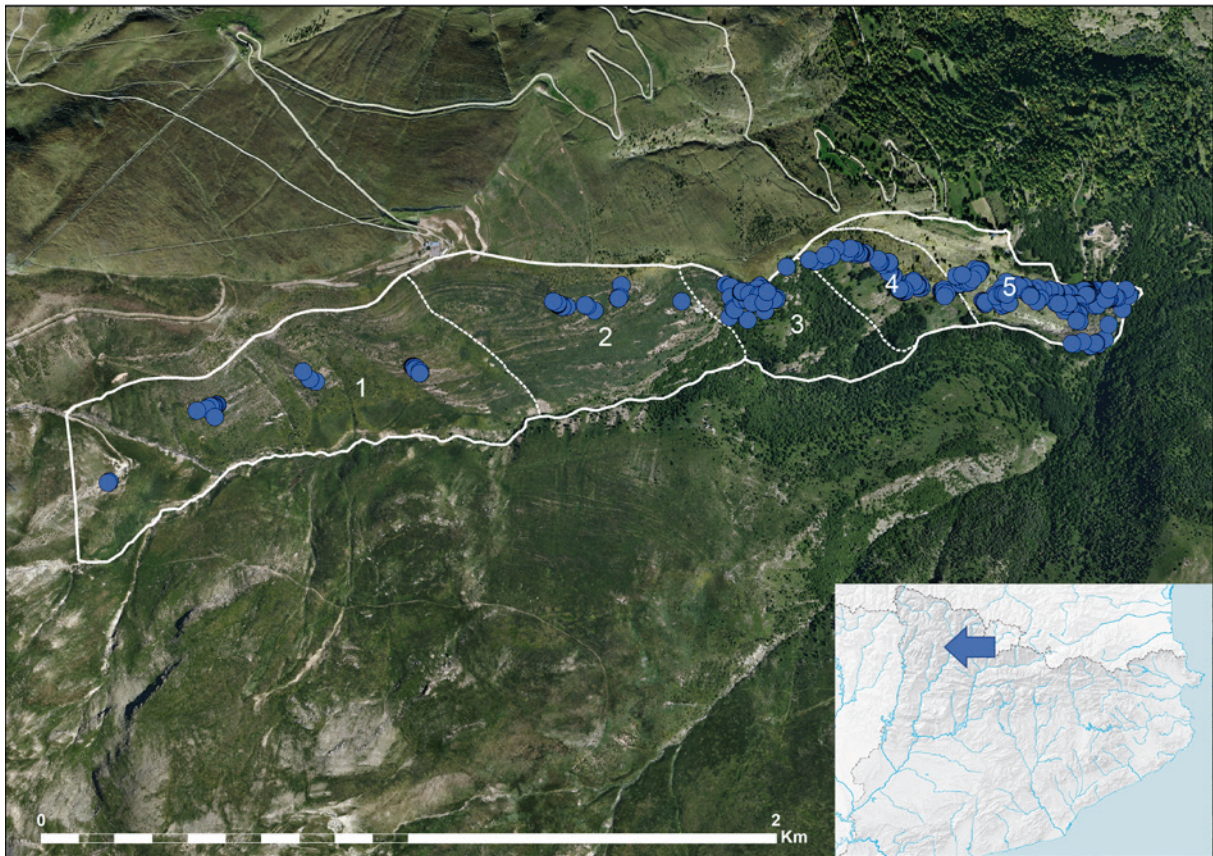

Figura 2. Roques localitzades amb gravats a les diferents zones de l'àrea prospectada (base cartogràfica: ortofotomapa PNOA de l'Institut Geogràfic Nacional).

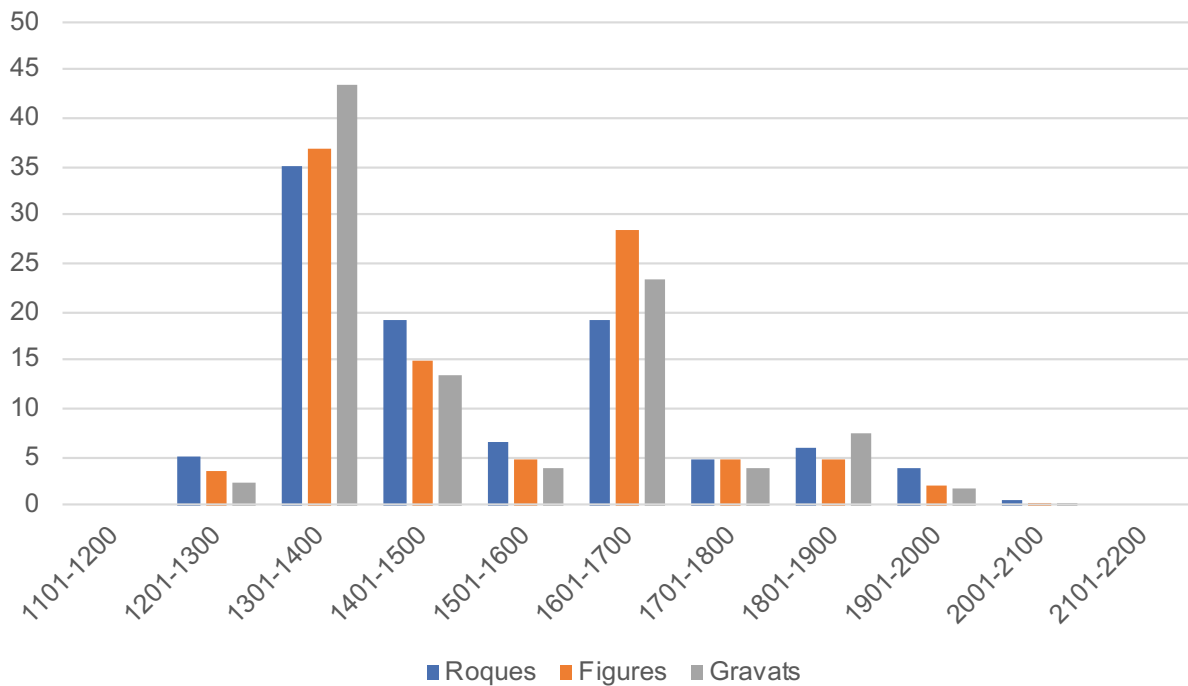

Figura 3. Distribució altitudinal dels gravats del Solà de Saurí.

sitat de pràcticament 2,6 roques per hectàrea. No obstant, la seva distribució és altament heterogènia, amb una major concentració a les altituds inferiors, tal com indiquen la mitjana d'altituds (1.513 m) i la mediana (1443 m). De fet, gairebé dos terços de les roques amb gravats es localitzen entre 1.300 i 1.500 m d'altitud (figura 3) i a les zones 4 i 5 de l'àrea d'estudi, les més orientals. Destaca, no obstant, un repunt en la quantitat de roques entre els 1.600 i 1.700 m d'altitud, amb un 23,4 % del total. La diferent distribució altitudinal dels gravats es manifesta en variacions en la densitat de les roques a les diferents zones prospectades, que oscil·la entre el 0,6 i les més de 14,45 roques/hectàrea, amb un increment gradual i continu d'oest a est i descendent de cota.

Tota l'àrea del Solà de Saurí és una zona de vessant amb pendents pronunciats de fins a quasi el 310 %. Dins d'aquest rang, el 60,7 % de la superfície presenta un gradient d'entre el 50,1 i 75 %, mentre que quasi el 18,5 % en té un que oscil·la entre el 25,1 i 50 %. Les roques amb gravats, no obstant, es localitzen en llocs on el terreny presenta un pendent superior al 50 %. De fet, la franja amb un major per-

tatge de roques amb gravats se situa entre el 75,1 i 100 % d'inclinació, amb 144 roques (un 38,8 %), seguida per la de 100,1 a 125 %, amb 97 roques (un 26,1 %). Per sobre d'aquesta inclinació hi ha encara 65 roques amb gravats, que representen una mica més del 17,5 % del total. Aquesta dada contrasta amb el fet que només 1,35 hectàrees, és a dir, poc menys de l'1,4 % de la superfície del Solà de Saurí, presenten una inclinació de més del 125 %. En definitiva, les roques amb gravats es localitzen en zones preferentment pendents amb una zona de vessant de per si abrupte. Aquest fet és remarcable, atès que fa el terreny força inhòspit i en condiciona l'accessibilitat, tant ara com, presumiblement, en el passat.

El nombre de figures i de gravats per roca, així com de gravats dins de cada figura, és altament variable. La meitat de les roques només contenen una o dues figures, amb un total de quatre o menys gravats, i 1 gravat com a valor modal. No obstant, n'hi ha d'altres amb xifres molt més elevades fins a un màxim de 28 figures en una roca de la zona 3 i de 95 gravats en dues roques a la zona 4, una amb 27 figures i l'altre amb 18. A la zona 5 hi ha una altra roca

	Núm. gravats	% gravats	Total roques	% roques	% sobrerrep
Antropomorfs	602	20,1 %	197	53,0 %	163,9 %
Zoomorfs	251	8,4 %	103	27,7 %	230,9 %
Tècnics	280	9,3 %	69	18,5 %	98,7 %
Geomètrics	1355	45,2 %	224	60,2 %	33,3 %
Literals	22	0,7 %	16	4,3 %	486,5 %
Irreconeixibles	490	16,3 %	179	48,1 %	194,6 %

Taula 1. Tipus de gravats segons la temàtica i grau de presència en les diferents roques. El grau de sobrerrepresentació d'un tipus de gravat en les roques es calcula mitjançant la següent fórmula: $(\% \text{ gravats} - \% \text{ roques}) / \% \text{ gravats}$.

amb una gran quantitat de figures (26) i gravats (94). Aquest fet fa pujar la mitjana de gravats per roca a 8,1. Excepte a la zona 1, la més oriental de les àrees prospectades, a la resta de zones hi ha amb quantitats elevades de figures i de gravats. Les roques amb xifres més altes tant de figures com de gravats es localitzen al tram més oriental i amb cotes més baixes del Solà de Saurí. No obstant, exceptuant la Zona 1, no hi ha una tendència clara a un augment dels valors mitjans de figures i gravats per roca, que es mantenen força estables al llarg de gran part de l'àrea de la recerca. En definitiva, no s'observa una organització clara de l'espai pel que fa a les dimensions dels panells amb gravats i a la seva quantia, més enllà de la condicionada per la disminució dels afloraments aptes a la part més occidental i elevada de la zona prospectada.

4.2. Les representacions

4.2.1. La distribució dels diferents tipus de gravats

Els tipus de gravats identificats es classifiquen en les 6 categories enunciades més amunt: antropomorfs, zoomorfs, tècnics, geomètrics, literals i de morfologia irreconeixible. Els més freqüents són els motius geomètrics, seguits pels antropomorfs (taula 1). A l'extrem oposat, les inscripcions "literals" són les menys habituals.

La distribució espacial de les diferents categories formals dels gravats és àmplia (figu-

ra 4). Totes elles es troben presents a cadascuna de les cinc zones prospectades. L'observació de la seva presència en les roques amb gravats apunta en la mateixa direcció. Totes les categories es troben presents a un percentatge de les roques superior a la seva freqüència relativa dins del conjunt dels gravats. Excepte els gravats geomètrics, que són els més habituals, i per molt poc els tècnics, totes les categories formals es troben presents en un percentatge de més del doble de roques respecte de la seva freqüència en el conjunt (taula 1). En alguns casos aquesta sobrerrepresentació arriba a multiplicar per tres, o fins i tot quasi per 5, el tant per cent de roques on són presents. Aquest fet, per una banda, reflecteix la manca d'una especialització territorial pel que fa a les sis categories formals esmentades. Per l'altra, evidencia també que les roques amb una elevada quantitat de gravats presenten una varietat de formes i motius. En aquest sentit, l'anàlisi de correspondències reforça aquesta visió d'una certa barreja de motius en les diferents roques. No obstant, s'aprecien també casos que trenquen clarament aquest patró, com per exemple la roca 201, on 74 dels 76 gravats descrits són tècnics (fletxes de diversa tipologia) o diverses roques com les 368, 238, 222, entre d'altres, amb quantitats elevades de gravats que, per sobre del 75 %, representen elements geomètrics. Situacions com les descrites fan que les categories de gravats tècnics per una banda i, especialment, geomètrics per l'altra presentin un menor grau d'associació amb altres tipus de gravats que la resta de categories.

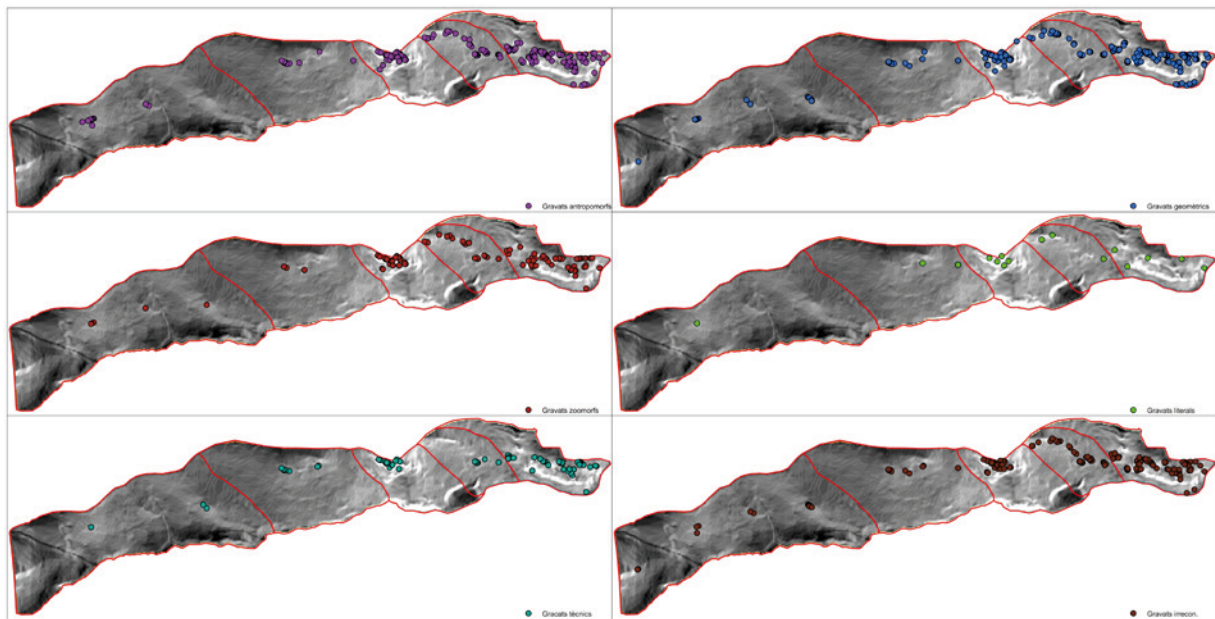

Figura 4. Distribució geogràfica dels diferents tipus de gravats en funció de la temàtica.

4.2.2. Els gravats antropomorfs

Els gravats antropomorfs són la segona categoria de representacions més freqüent, suposen més d'una cinquena part del total i estan presents a més de la meitat de les roques (taula 1). Principalment es tracta d'individus sols. No obstant, dins d'aquesta categoria s'hi ha considerat representacions de genets i la seva muntura, que sempre és un cavall. Aquests darrers representen el 8,6 % del total. En tots dos casos, tant els individus a peu com els cavallers, poden aparèixer amb altres complements, com armes, barrets, o trets identificatius com ara barbes (figures 5, 6, 7 i 12). Tot i això, majoritàriament es representen sense aquests elements, concretament en un 70,6 % en el cas dels cavallers i un 68,5 % en el dels individus a peu. Ara bé, en diverses ocasions s'hi reflecteixen elements de la vestimenta, com botons, ratlles, etc. (figures 5 i 12).

La majoria de les representacions antropomorfs no tenen elements que permetin assignar-les-hi un sexe específic (en més del 93,5 % del total). Amb tot, i a l'espera de completar una avaluació més acurada durant el processament post treball de camp de les dades, la primera inspecció sobre el terreny ha permès

identificar algunes poques representacions aparentment femenines, a les roques 128, 223 (figures 5 i 7), 304 i 315 a partir del seu pentinat i la presència de faldilles. Per contra, hi ha com a mínim 36 casos d'individus on es reflecteixen atributs inequívocament masculins, generalment una barba (figures 5, 6 i 7) i en alguns casos els genitals (figures 6 i 12 - roques 196 i 2, respectivament-). Dins d'aquest conjunt, pràcticament el 60 % presenten algun altre element que complementa la representació, com ara una arma (espasa, llança o ballesta), un barret, casc o corona i a vegades tots dos. Aquest percentatge puja al 100 % en el cas dels dos individus clarament masculins representats a dalt d'un cavall. En síntesi, en el cas de les imatges de personatges masculins hi ha una clara voluntat per complementar la representació amb altres complements, principalment armes. Aquest fet contrasta amb les imatges femenines i amb el patró predominant en els gravats antropomorfs.

En general, les representacions antropomorfs que es poden vincular a alguna activitat concreta es relacionen amb armes i elements militars (figura 12), en alguns casos en escenes complexes de lluita (figura 7). Amb tot,

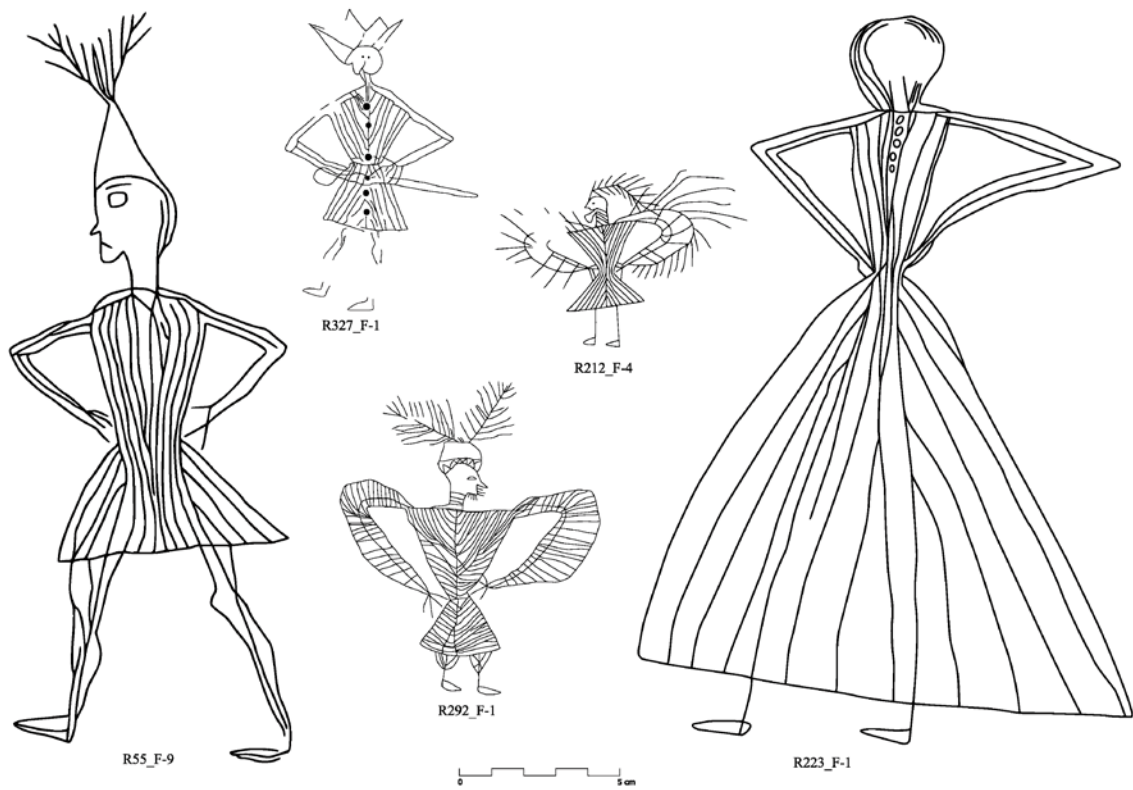

Figura 5. Representacions antropomorfes amb indumentària diversa. Es detalla la roca (R-) i la figura (F-).

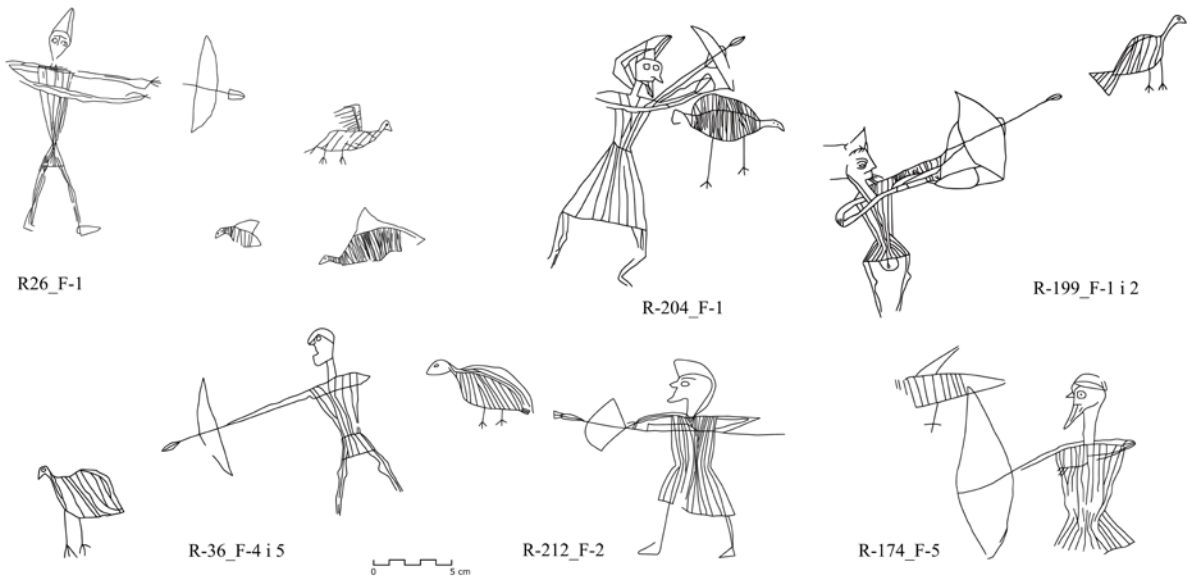
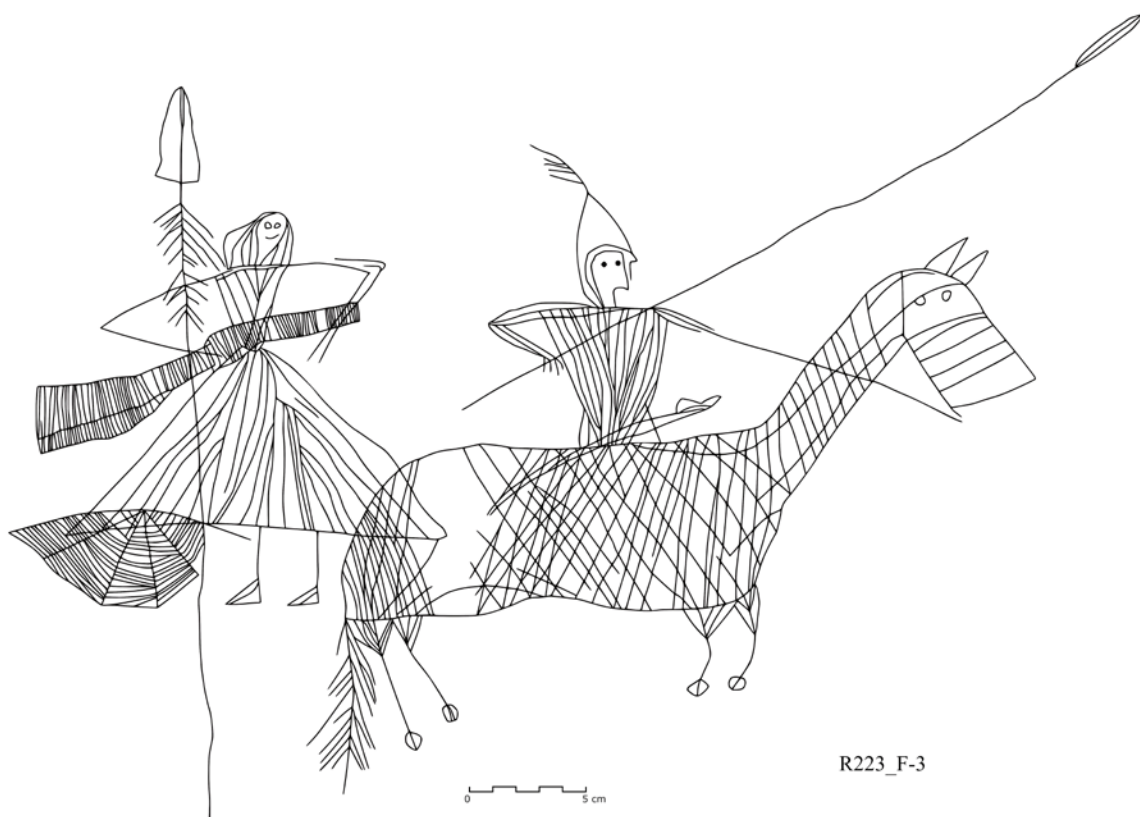

Figura 6. Representacions antropomorfes en escenes de cacera. S'aprecien llurs indumentàries, i en alguns casos les barbes, armes i aus.

R-304_F-1

0 5 cm

R223_F-3

0 5 cm

Figura 7. Dues escenes complexes amb representacions militars i on s'observa l'encavalcament de gravats. De la llançà de la figura 3 de la roca 223 s'ha retallat la seva part inferior, que és més llarga.

també es representen músics i caçadors. Dels primers se n'han documentat 5 casos (figura 13) i sempre es tracta d'individus a peu que toquen una cornamusa. De fet, com es detalla més endavant, en alguns gravats tècnics apareixen cornamuses aïllades, l'únic objecte dins de la categoria que no és una arma. De vegades porten algun tipus de tocat al cap. En general, no es vinculen amb armes, tot i que en una ocasió, en el que podria ser una representació d'un bufó, un porta una espasa (figura 5, roca 327). En el cas de la roca 304, el músic apareix associat a una possible figura femenina en el que sembla una escena de dansa.

Hi ha 12 motius antropomorfs que representen un individu amb una ballesta. Excepte un, tots van a peu (figures 6 i 7). El que es vincula a un cavall, la representació de l'èquid és molt esquemàtica i incompleta, fet que con-

trasta amb altres genets. En general, els personatges que porten ballesta no duen altres armes, excepte en dos casos de la roca 306 on, en un d'ells, s'hi representa un individu que a banda de l'arma, presenta diverses fletxes clavades. En canvi, és recurrent l'associació dels antropomorfs amb ballesta en activitats de cacera d'ocells, sovint representant escenes complexes, del caçador disparant a una au arrencant el vol (figura 6). A diferència del cas dels músics, aquí s'assenyala en diversos casos el sexe masculí del personatge, ja sigui amb una barba o amb els genitals.

4.2.3. Els gravats zoomorfs

Si bé en conjunt suposen menys del 10 % dels gravats, en més d'una quarta part de les roques hi ha representacions zoomorfs (taula 1), una

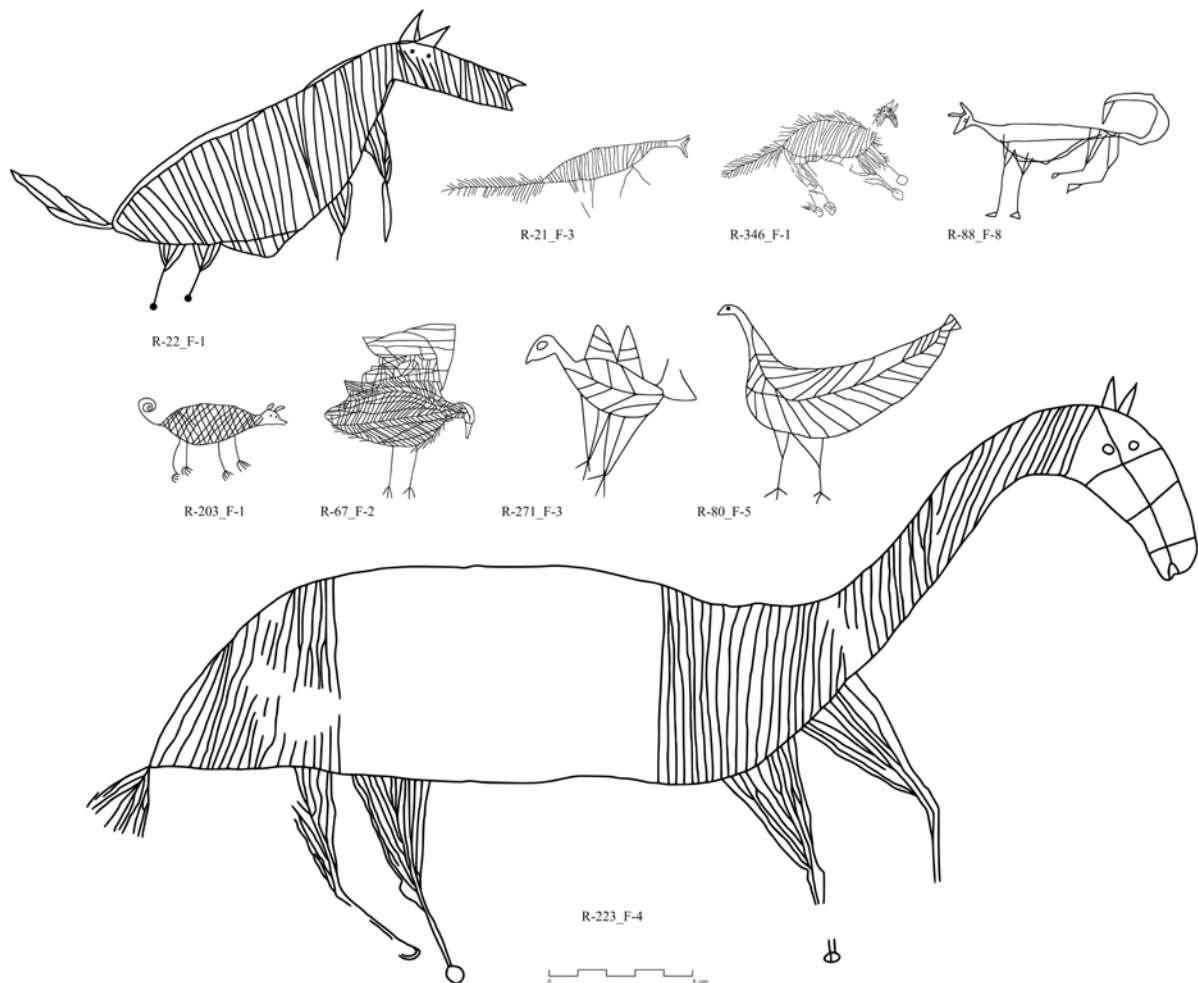

Figura 8. Diverses representacions zoomorfs, més o menys realistes.

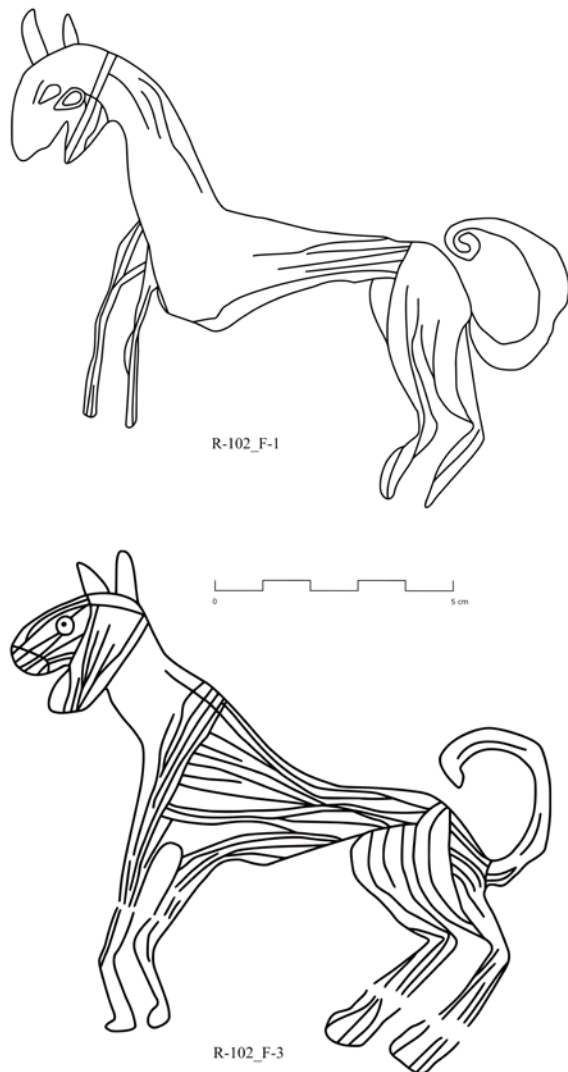

Figura 9. *Dos gravats d'animals fantàstics a mig camí de cànids i felins, amb similituds a representacions de Sant Joan de Boí.*

presència d'animals que augmenta si es consideren els gravats de genets. Dins dels gravats zoomorfs hi predominen clarament les representacions d'aus, que s'apropen al 49 % del total, seguides pels cavalls i, a major distància, els quadrúpedes (figura 8). Dins d'aquest grup hi ha diversos casos de possibles guineus o llops corrents.

Els ocells tendeixen a presentar cossos grans en relació a les dimensions de les seves ales i, sovint, també unes potes molt marcades. A vegades s'hi presenten plomalls de dimensi-

ons remarcables, que en algun cas sembla que podria estar representant alguna au tipus paó o faisà. Els gravats d'aus apareixen en diverses situacions. De vegades es troben aïllats i en posicions estàtiques, mentre que altres vegades s'associen clarament a personatges amb ballesta en escenes de cacera. Els cavalls són l'altre animal relativament comú en el conjunt de gravats i apareixen gairebé a parts iguals muntats per un genet com sense ell. En els dos casos acostumen a representar-se en panells juntament amb altres figures, amb les que sovint se sobreposen. Un tret remarcable és l'orientació dels cavalls. En els casos de les representacions sense genet, pràcticament un 77 % s'orienten cap a la dreta; és a dir, tenen el cap cal a l'est, vers el sentit descendent de la vall. Aquesta tendència s'accentua en el cas dels cavallers, arribant al 80 %. Una altra característica dels cavalls és la reiteració de la representació relativament detallada de les peülles i de les cues. Per norma, la textura del cos dels cavalls es defineix mitjançant ratlles paral·leles i verticals (figura 7 i figura 8, roca 223). Aquest element podria fer pensar en algun tipus de cuirassa per l'animal, però aquest recurs també s'utilitza per definir la trama d'altres cossos, com de les persones i dels ocells (figura 6). L'element que sí que és específic en la representació dels cavalls és la trama que sovint cobreix la part davantera del seu cap, a tall de morrió o corretges.

Tot i que menys freqüents, dins dels gravats zoomorfs hi ha una presència de poc més del 16 % d'animals quadrúpedes indeterminats o que, com a mínim, no són èquids (per exemple, les roques 21, 22, 88, 203 i 345 de la figura 8). A diferència del que succeeix amb cavalls i aus, dins d'aquest grup no hi ha patrons homogenis. En alguns casos es tracta d'imatges d'animals difícils d'identificar. En d'altres s'observen animals que podrien ser fantàstics o exòtics, com ara els dos quadrúpedes de la roca 102 (figura 9) que mantenen certa similitud amb algunes representacions pictòriques de l'interior de l'església de Sant Joan de Boí.

4.2.4. Els gravats geomètrics

Les formes geomètriques són les més freqüents dins del conjunt de gravats del Solà de Saurí. Representen més del 45 % del total i es troben presents a poc més del 60 % de les roques (taula 1). Aquest fet es deu, en certa manera, a la recurrència de línies rectes gravades presents en diverses figures, molt sovint de forma paral·lela o amb direccions relativament similars, formant agrupacions i a vegades sobreposant-se a altres motius gravats. En total suposen més del 52 % del conjunt, en part perquè s'han comptabilitzat de forma individual.

Altres motius relativament freqüents dins d'aquesta categoria són les estrelles de cinc puntes o pentacles (figura 10, roca 3). En més del 81 % dels casos apareixen formant agrupacions dins d'una mateixa figura. Aquestes agrupacions poden arribar a sumar sis pentacles, com a les roques 3bis i 349 i, excepcionalment, 16 a la roca 261 i 27 a la roca 69. Aquesta darrera és una roca amb una gran quantitat de figures i fins a 60 gravats. També és rellevant la presència d'elements quadrangulars (figura 10, roca 80), ja sigui formant una quadrícula o un objecte aïllat entrecreuat per diverses línies i punts. Altres elements presents són les línies en zig-zag i els motius arboriformes.

Dins dels gravats geomètrics s'hi ha inclòs formes poc habituals en el conjunt però amb un marcat element simbòlic dins de la iconografia cristiana. Un d'ells són les creus cristianes que, en alguns casos, arriben a representar una creu del Sagrat Cor. Un altre és la presència, en dues ocasions, d'un Nus de Salomó (roques 228 i 61, figura 10). Aquesta iconografia, molt habitual en el món clàssic, va perviure al llarg de l'edat mitjana i fins a finals del s. xv com un element de religiositat popular, sovint associat a la creu (LORENZO, 2020) i sovint també com a grafisme que acompanya les signatures autògrafes, d'eclesiàstics habitualment.

4.2.5. Els gravats tècnics

Dins d'aquesta categoria s'hi ha inclòs aquells gravats que representen objectes aïllats i són

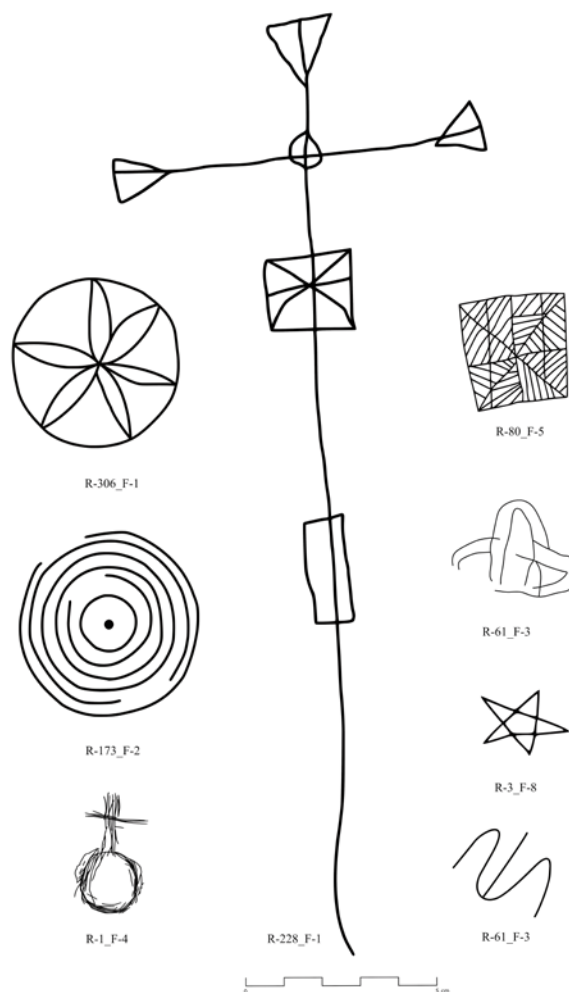

Figura 10. Exemple de gravats geomètrics. El de la figura 4 de la roca 1 és una marca de pastor contemporània d'una de les cases de Saurí. El nus de Salomó (roca 61, figura 3) i la creu del Sagrat Cor (roca 228, figura 1) introdueixen referents religiosos.

quasi exclusivament, mobles. En conjunt representen el 9,3 % dels gravats tot i que, com succeeix també en els altres casos, es troben presents en un percentatge notablement superior de les roques (el 18,5 %) (taula 1). De forma molt majoritària, els objectes representats són armes, concretament quasi el 94,3 %. Dins d'aquestes representacions d'armes destaquen les fletxes, les llances i les ballestes (figura 11), que se sumen a les ja presents i directament vinculades a un individu en els gravats antropomorfs. De les 114 fletxes documentades, 107 es representen en agrupacions en set figures

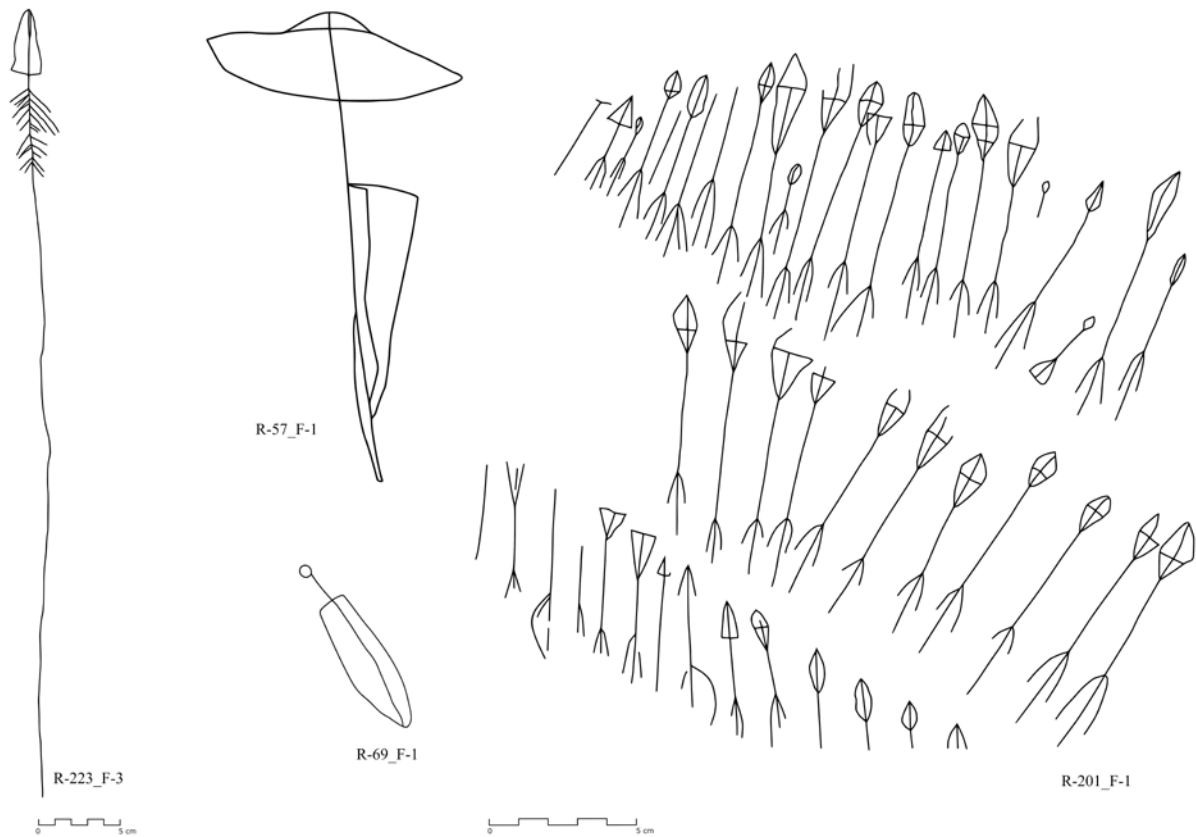

Figura 11. Diverses representacions d'armes. La de la roca 201 destaca per la gran quantitat de fletxes, de diferents tipus.

diferents. D'aquestes destaquen les 14 fletxes de la roca 24quat i les 73, de diverses característiques, de la roca 201. Excepte en un cas, totes les fletxes s'orienten cap amunt, en contrast amb quan apareixen formant part d'un arc o una ballesta o associades a un antropomorf.

La representació de les ballestes segueix un patró relativament similar al de les fletxes, si bé en cap cas hi ha agrupacions tan extenses en número. El 60 % de les ballestes apareixen de forma agregada en només quinze figures diferents, en agrupacions de dos, tres o quatre. D'altra banda, en el 90 % dels casos orienten cap amunt, fet que novament contrasta amb la de les ballestes que complementen representacions antropomorfs. Pel que fa a les llances el patró és similar: una mica més del 79 % es representen agrupades en 9 figures diferents que en un cas arriben a contenir conjunts de set, vuit i fins i tot deu llances. De la mateixa forma, el 89 % presenten una orientació cap

amunt, novament a diferència dels gravats antropomorfs amb aquest tipus d'armes. La representació d'altres armes, com ara arcs, espases i escuts és molt minoritària. D'aquestes, la més freqüent és l'espasa que, contrasta amb els exemples anteriors, es representa en posició horitzontal per bé que, en una de les dues figures on és present, apareix de forma agrupada (amb tres individus).

A banda de la representació aïllada d'un edifici, possiblement un castell, les cornamuses són els únics gravats d'objectes que no són una arma. Si bé representen poc més del 5 % de la categoria, la seva presència és rellevant atès que es relacionen directament amb un dels tipus antropomorfs representats més enllà dels militars com són els músics. Malgrat la seva especificitat funcional, com en el cas de les armes tendeixen a representar-se de forma agrupada, concretament el 60 % es representen en figures acompanyades d'una altra cornamusa.

4.2.6. *Els gravats literals*

Poc més d'una vintena dels gravats consisteixen en inscripcions o possibles inscripcions alfanumèriques. Es troben distribuïts en setze roques disperses per tota l'àrea prospectada amb una certa concentració al voltant de l'àrea de Santa Bàrbara, a la zona 3. A diferència del gruix dels gravats del Solà de Saurí, una bona part dels que conformen aquest conjunt són d'època recent. En alguns casos s'hi representen dates, com "1914" o la inscripció "Provincia Delerida Año 1921...". En d'altres, hi apareix el nom "Bolunya" que designa una actual casa de Saurí relativament a prop d'una borda de la seva propietat. En una altra de les inscripcions hi ha escrit el nom "Manuel de Janeta" que, segons informants de la vall, era un secretari de l'Ajuntament de Llessú de mitjans del s. XX. La seva tècnica de producció també és diferent, ja que menys del 50 % s'han realitzat mitjançant una incisió fina, a diferència del patró general del conjunt, que es detalla més avall.

No obstant, hi ha alguns gravats literals amb grafies que no són modernes. Un d'ells és una inscripció que hem pogut transcriure i que es detalla més avall.

4.2.7. *Els gravats irreconeixibles*

Més d'un 16 % dels gravats documentats representen morfologies que, durant el treball de camp, no han pogut descriure's de forma precisa. Novament, la seva distribució és àmplia i n'hi ha a gairebé la meitat de les roques documentades. Dins d'aquesta categoria hi ha casuístiques diferents. Per una banda, hi ha traces poc visibles, possiblement en part degut al seu estat de conservació, de motius que s'han perdut parcialment i els quals, en una inspecció macroscòpica i en les condicions del treball de camp, no ha sigut possible caracteritzar de forma mínimament segura. En altres casos, en canvi, es tracten d'un garbuix de línies entrelaçades i totalment desordenades sense definir cap element clar.

4.3. *La tècnica dels gravats*

La gran majoria dels gravats s'han realitzat mitjançant una incisió fina, que no supera mai els 2 mm de gruix, i poc profunda. El 91 % dels gravats s'han fet mitjançant aquesta tècnica, si bé puntualment (poc més del 0,1 %) presenten elements o traces efectuades amb altres tècniques. La resta de tècniques utilitzades per definir els gravats són la incisió gruixuda amb secció en "U" (1,3 %), el repicament ja sigui per generar línies gruixudes o punts (1,84 %) i l'abradió (0,4 %). A banda, s'han enregistrat un total de 35 gravats "naviformes" (1,2 %); és a dir, línies rectes fetes amb una incisió gruixuda i profunda de secció en forma de "V" i planta fusiforme. Gravats fets amb aquest tipus d'incisió se'n coneixen a altres punts del Pallars Sobirà, per exemple, a sota del Forat de la Guineu d'Esterri i a la Borda Arati d'Àreu (GASSIOT; JIMÉNEZ 2006), així com a altres indrets d'Andorra i la Cerdanya i autors com CAMPMAJO (2012) els vinculen a època ibèrica. Al Solà de Saurí tendeixen a aparèixer en figures formades per línies agrupades i paral·leles traçades només per aquest tipus d'incisió, però també hi ha casos on s'associen amb gravats fets amb altres tècniques o, fins i tot, els complementen.

Tornant al patró general, el conjunt es caracteritza de forma molt homogènia per estar conformat per línies principalment rectes fetes amb incisions fines que, puntualment, es complementen per un altre tipus de traça. Per exemple, en alguns gravats la representació d'ulls o de botons de la vestimenta es realitza amb punts repicats. A falta d'un estudi traceològic més acurat, aquestes incisions s'han realitzat amb una eina fina de metall, presumiblement ferro. A vegades les traces dels gravats es troben recobertes de líquens o mostren una superfície de la roca meteoritzada o amb una lleugera patina fosca. Alguns pocs gravats es troben afectats per fractures posteriors de la roca mare seguint alguna de les freqüents diàclasis.

En un sentit oposat, hi ha alguns gravats on el traç de les incisions dona lloc a una superfície clara o fresca de la roca, molt poc meteoritzada, indicant que la seva producció és molt

més recent que la resta. Sovint aquests gravats es vinculen a inscripcions amb una tipografia moderna o amb motius i tècniques de dibuix no presents en la resta del conjunt, com ara un ase, un paraigua o un rostre humà de perfil. Aquest tipus de traça s'associa a una producció de gravats més recent a la de la resta, que en alguns casos si no en tots es pot datar en el s. XX.

5 Elements per una aproximació cronològica dels gravats medievals de Saurí

Arribats a aquest punt, creiem que és necessari fer una petita anàlisi de diferents aspectes i elements que apareixen representats en el conjunt de gravats que hem identificat com a “medievals”, per tal d'intentar establir una cronologia relativa més aproximada d'aquests. En aquest sentit, és important tenir present, com ja feia palès CAMPMAJO; CRABOL (2011: 111), que un element aïllat no és un bon marcador cronològic, sinó que cal considerar diversos detalls associats a l'hora de proposar una datació.

Un primer aspecte a destacar és l'existència d'una clara unitat estilística i compositiva entre elles, fins al punt que en alguns grups de figures antropomorfs i zoomorfs, com és el cas d'alguns dels cavalls representats, s'hi pot distingir una notable similitud formal, tant en l'estil iconogràfic, com en el tècnic i en les seves característiques espacials i de superposicions (HUET, 2018), fet que pot evidenciar que podrien haver estat executats per una o poques mans i, per tant, en un període relativament curt de temps (potser d'una o dues generacions). Entre els elements que hem cregut que poden aportar dades d'interès respecte de la cronologia concreta dels gravats, ens hem centrat en aquells que conformen la panòpia militar amb la qual apareixen representats alguns dels antropomorfs masculins, ja sigui a peu o a cavall (principalment les espases, els escuts, les ballestes i la indumentària defensiva); els guarniments dels cavalls i, finalment, alguns

elements singulars del conjunt de gravats, com són les cornamuses.

5.1. La panòpia militar

Una primera característica que crida l'atenció, en relació amb aquest aspecte, és l'absència total de representacions d'armes de foc lleugeres, ja siguin modernes o més antigues, com en el cas, per exemple d'alguns gravats del solà de la Cerdanya (ROMA, 2022: 63-64). Per tant, això ja ens estaria donant un *terminus ante quem* anterior a la popularització d'aquestes armes, ja sigui d'ús militar, o civil (per exemple, en activitats com la caça), a partir, sobretot, del segle XVI.

5.1.1. Les espases

Tal com ja hem indicat anteriorment, després de les ballestes i les llances, l'arma més representada amb la qual apareixen algunes de les figures antropomorfs és l'espasa. La majoria d'aquestes es representen cenyides a la cintura, amb les beines ben visibles en algun cas, però majoritàriament sense que es pugui veure o identificar aquesta clarament. En general, es tracta d'espases de doble tall, i apuntades, algunes amb el nervi central longitudinal, o canal, ben marcat, de puny petit, per ser brandades amb una sola mà, amb la guarda o defensa de creu simple, i amb el pom gran i majoritàriament rodó. En alguns casos, com a la roca 54, els personatges que les porten semblen estar representats en actitud de desembeinar-les, o bé agafant-les pel puny —quan és el cas, a més, sempre amb la mà esquerra (figura 12, roca 54).

La mesura d'aquestes espases, en relació amb el seu portador, semblen indicar que es tractaria d'armes no massa grans, a diferència de les anomenades “espases de mà i mitja”, muntants o *longsword*, una espasa de fulla llarga (entre 90 i 120 cm), i també de doble tall, més estreta i amb la creu més ampla i el puny més llarg, per poder-la agafar amb les dues mans, que fou utilitzada entre els segles XIV i XVI.

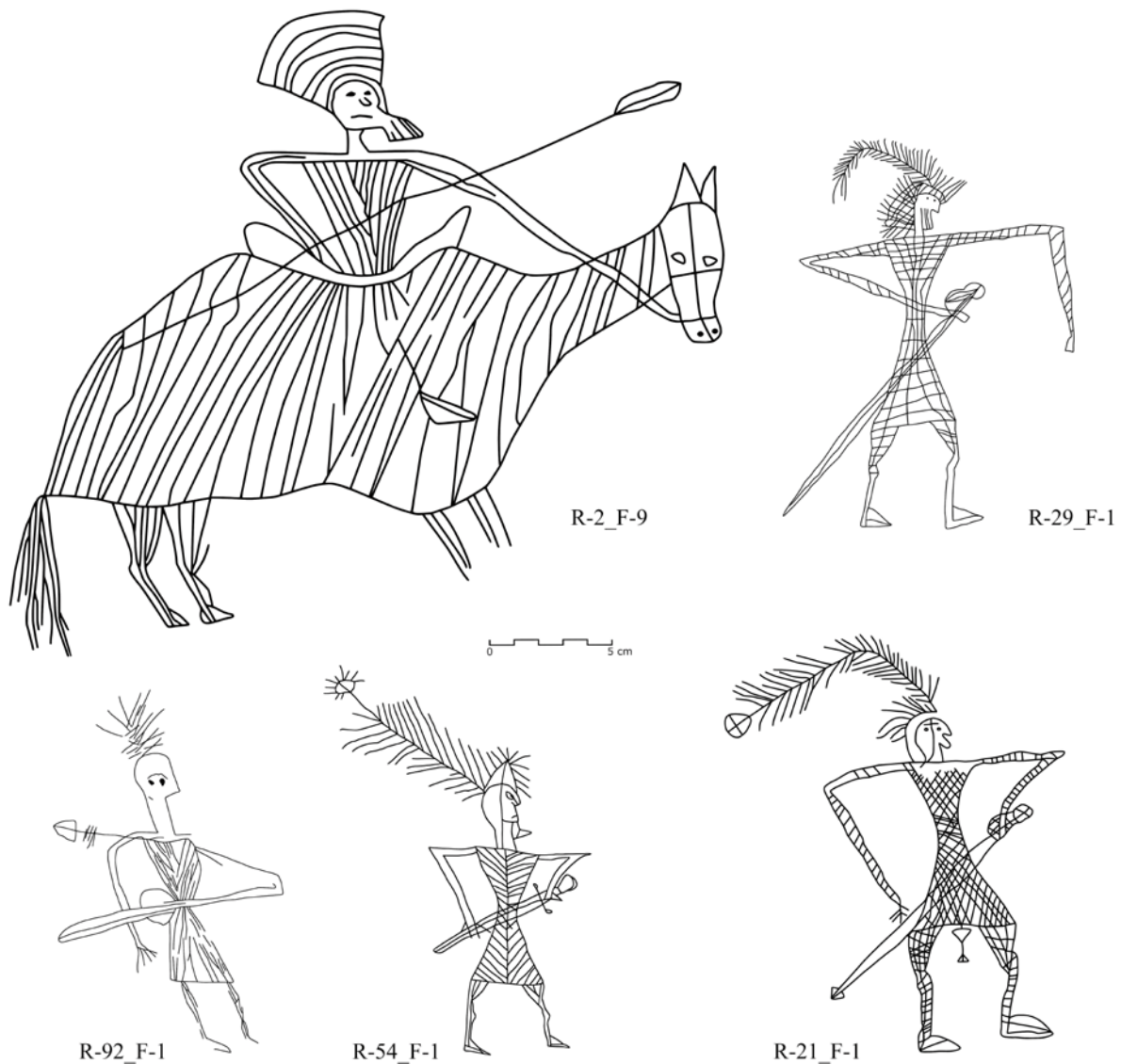

Figura 12. Gravats de personatges armats, amb armes i panòpies pròpies de finals de l'edat mitjana. En alguns casos barbes o genitals marquen el sexe masculí.

Així doncs, la majoria d'espases representades serien les típiques cruciformes de l'edat mitjana, sense poder precisar més al respecte. Ara bé, hi ha dos casos en què podem trobar algun detall diferencial d'interès. Es tracta de dos guerrers a peu, representats en les roques 2 i 29, que també porten l'espasa cenyida a la cintura (en l'exemple de la roca 2, a més, amb la beina ben clara, a partir de la representació de la guasp de l'extrem inferior d'aquesta), però on la llargada de l'arma és ostensiblement més gran que en la resta d'espases documentades, i on es pot intuir, a més, un tipus de guarda

aparentment diferent, que es podria interpretar com algun tipus de cassoleta o cistell, més típica del segle XVI (figura 12).

5.1.2. Els escuts

Pel que fa als escuts, tots els que apareixen són rodons, i de mida petita, del tipus rodela o broquer —no queda clar quin dels dos—, molt populars durant tota l'edat mitjana, i també en el Renaixement. En una figura de la roca 92 (figura 11), aquest element sembla representar-se penjant de la cintura del perso-

natge, una manera de portar aquest estri defensiu que apareix àmpliament representada en diferents obres pictòriques dels segles XIV i XV. Una característica interessant a destacar és el fet que en cap escut apareix cap tipus de blasó distintiu, a diferència, per exemple, dels gravats del Castell d'Oroners, de Camarassa, a la Noguera, datats al segle XIV, on sí que es representen diferents motius heràldics (BERTRAN, 1984).

5.1.3. Les ballestes

Tal com ja hem indicat anteriorment, les ballestes són el tercer tipus de gravats tècnics més representats, juntament amb les fletxes i les llances. En la majoria d'elles, tot i que de manera molt esquemàtica, s'hi distingeixen perfectament les parts més significatives d'aquesta arma: l'estrep (que en els casos documentats no sempre es representa com un triangle o trapezi situat a la part superior de la ballesta, sinó que a vegades apareix en forma de mitja circumferència), l'arc, la corda, l'arbrer i la clau o disparador, que feia girar la nou per a deixar anar la corda (figures 7 i 11). La ballesta fou una arma ja emprada des de l'antiguitat, i es continuà utilitzant com a arma de guerra fins al segle XVI, moment en què, progressivament, van anar sent substituïdes en els exèrcits per armes de foc llargues i portàtils, com els arcabussos.

Sembla que la introducció de l'estrep, que bàsicament servia per ajudar a subjectar l'arma amb el peu a terra mentre es tensava l'arc, cal relacionar-ho amb un context general de perfeccionament de l'armament ofensiu, i a la península Ibèrica ja es documenta entorn els segles XII-XIII, com es pot veure en representacions tant al claustre de Sant Domènec de Silos com a les Cantigues d'Alfons X el Savi (SOLER DEL CAMPO, 2007: 167-168; SALAZAR, 2009: 121). Per tant, aquí trobaríem un nou criteri de datació dels gravats medievals de Saurí, que en aquest cas ens situaria en un *terminus post quem* al segle XIII.

Amb tot, però, cal dir que l'ús d'aquesta arma encara es documenta al segle XVII, tot

i que restringit a activitats de caràcter cinètic. En aquest sentit, és interessant destacar, novament, l'associació que hi ha entre algunes de les figures que duen ballestes amb escenes de cacera, sempre d'aus, com ja hem comentat anteriorment. En alguns d'aquests casos, a més, es pot arribar a distingir que la punta del projectil no és foliàcia, o triangular, sinó en forma de trapezi invertit, el que es coneix com a "puntes tranxants".

5.1.4. Gambesons, cotes de malla i cascs

En alguns personatges armats sembla haver-se volgut reproduir l'abillament defensiu del guerrer. És el cas, per exemple de les figures anteriorment esmentades de les roques 2 i 29 (figura 12), on l'interior del cos té un reticulat fet a partir de ratlles paral·leles que s'entrecreuen, fent la sensació de voler representar una cota de malla, o més aviat un gambesó, una espècie de gipó defensiu encoixinat que es podia dur sol, o bé per sota la cota de malla o l'armadura. En tot cas, serien dos tipus d'elements típicament medievals, emprats fins que les armes de foc llargues es van estendre en l'àmbit militar.

També destaquen en molts dels personatges armats, o guerrers, el casc amb el qual se'ls representa de forma majoritària. Aquest es podria interpretar, com un típic bacinet medieval, emprat fins ben entrat el segle XV, en aquest cas sempre sense careta o màscara protectora facial, i profusament emplomallats, destacant sempre una gran ploma al capdamunt del casc, que recorda a una ploma de paó.

5.2. Els guarniments i equipaments dels cavalls

En el cas de les muntures dels cavallers hi són representats un seguit d'elements significatius que cal considerar a l'hora d'intentar establir-ne la cronologia. En totes elles s'hi mostren ben marcades les regnes amb les quals el genet subjecta l'animal. També cal destacar que les selles de muntar presenten les borre-

nes molt marcades, una característica típica de les muntures medievals utilitzades en justes i en batalla, i que també s'ha documentat en diversos llocs (CAMPMAJO; CRABOL, 2011: 115, fig. 13). Igualment, els esperons dels cavallers són exageradament grans i ben definits, una característica que també trobem en altres grafitos medievals d'altres zones, com a la Casa dels Lleons de Banyoles, al Pla de l'Estany, datats entre els segles XII-XIV (BOSCH, 2008: 154, fig. 20).

D'altra banda, tal com ja hem comentat anteriorment, quan descrivíem els diferents gravats zoomorfs, l'interior de la figura del cavall es representa mitjançant ratlles obliqües o verticals paral·leles, a vegades combinant les dues tècniques, en una trama en forma de quadrícula, similar a com estan fets també els cavalls del citat exemple del castell d'Oroners (BERTRAN, 1984) i altres exemples cerdans (CAMPMAJO, 2012). Això podria correspondre, simplement, a una manera de representar el pelatge de l'animal (CAMPMAJO; CRABOL, 2011: 111), tot i que en alguns casos, com en el cavall de la figura del cavaller de la roca 21 (figura 12), podria recordar el que serien les gualdrapes defensives amb les quals es guarnien els cavalls de batalla medievals, entre altres coses pel fet que no s'hi dibuixen les cames del cavaller, fet que podria indicar que es volia representar que aquestes quedaven mig amagades, o bé cobertes pel ropatge de l'animal, i perquè la línia del ventre d'aquest és lleugerament recta, com si realment es tractés d'una tela. En tot cas, però, cap de les figures on es podria arribar a interpretar això són tan clares com en altres casos documentats, com els ja citats grafitos del Castell d'Oroners, on en un dels cavalls representats amb una trama de ratlles es pot distingir perfectament que es tractaria d'una gualdrapa, o bé una cuirassa encoixinada (BERTRAN, 1984), o els de Castellfollet de Riubregós, a l'Anoia, datats al segle XIV, que, a més, algunes de les robes porten l'heràldica del cavaller (CARBONELL et al., 1981).

5.3. Les cornamuses

Sens dubte, aquest és un dels elements més singulars del conjunt dels gravats de Saurí. De fet, no tenim notícies de la documentació de gravats d'aquest tipus d'instrument en tota l'àrea del Pirineu català ni andorrà, malgrat que algunes zones amb una alta densitat de manifestacions rupestres de diferents cronologies, i similars a les localitzades al Pallars Sobirà, han estat intensament estudiades per diversos investigadors com, en el cas de la Cerdanya, per Campmajo (2012).

D'aquestes, val la pena destacar alguns detalls que poden ajudar a la seva classificació tipològica, i afinar així la datació del conjunt de gravats amb els quals s'associen. Per una banda, el model de cornamusa que apareix representat és similar a la Boha, un sac de gemecs occità de la zona de Foix, d'un sol grall.

Un segon aspecte d'interès és el fet que la majoria de les cornamuses documentades, independentment de si apareixen representades de manera aïllada, com és el cas de la roca 368, o dutes per algun personatge, tenen un sol bordó (figura 13).

En els cinc casos documentats en què aquest instrument l'està tocant un personatge, que, com ja hem comentat abans, es podrien interpretar com a músics o joglars, tenint en compte la indumentària i els barrets d'algun d'ells (com en el cas de la figura 3 de la roca 271, figura 13), el bordó descansa sempre damunt l'espatlla. Es reproduïx així el sistema de tocar-lo que apareix representat en totes les iconografies documentades a Catalunya i a Mallorca anteriors al segle XVI, on surt aquest instrument. Per contra, sembla que la posició del bordó o dels bordons al davant, paral·lels al grall, es comença a utilitzar a partir del moment en què el rei Alfons el Magnànim s'instal·là a Nàpols, l'any 1442, on els músics de la cort adoptaren la posició típica italiana i/o turca, que era justament aquesta. Per tant, novament això ens podria estar donant un *terminus ante*

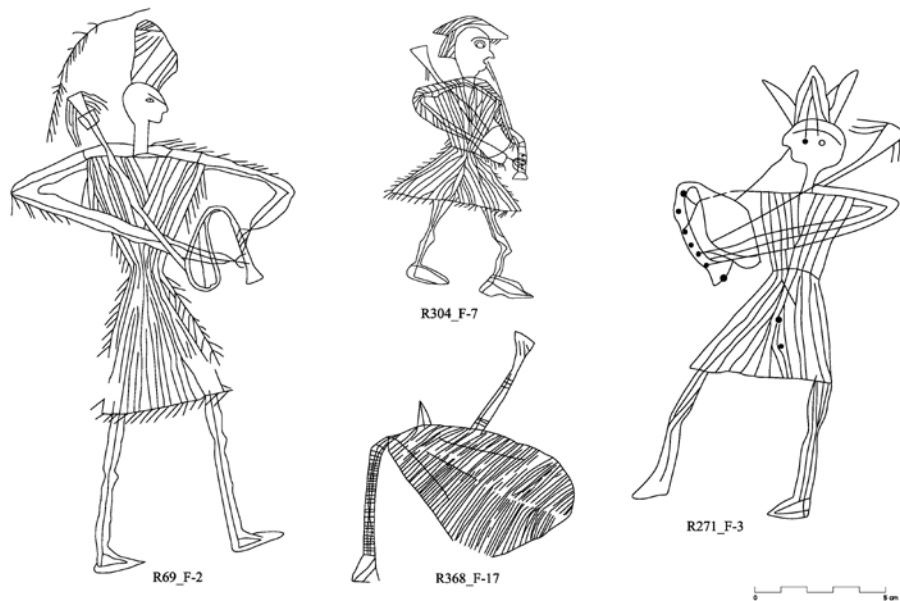

Figura 13. Calcs de diversos gravats de músics o joglars tocant la cornamusa, i un exemple de representació isolada d'aquest instrument.

quem per aquest tipus de representacions, que serien anteriors a la centúria del 1500. A part d'això, el fet que la campana del bordó es representi de forma oberta situaria aquests gravats al segle XIV.

6 Una inscripció del segle XIV

Un dels gravats literals que no són d'època contemporània s'ha pogut transcriure fidelment (figura 14). Realitzada en escriptura gòtica cursiva, es tracta de la inscripció de la figura 1 de la roca 61. La roca es localitza a la part oriental del Solà de Saurí, a 1345 m d'altitud, a uns 650 m i uns 100 m per sobre de l'antiga església de Sant Esteve de Meneurí. En aquesta roca, juntament amb la inscripció, s'hi documenten fins a 14 figures amb més de 55 gravats, dues representacions d'antropomorfs, un nus de Salomó, diversos pentacles i estrelles, línies en zig-zag i rectes, etc. El text restituit és el següent:

Hu(iu)smodi an(no) 1319
+ Ha(c) petrea(m) + (crucis) te(rrae) p(atet).

Fecit VI° mar(cii) +
P(etrus) Arnaldo (monaco)

Pel qual proposem la següent traducció:

Així l'any 1319
Aquesta creu pètria s'ofereix al món
Feta VIe de març
Pere Arnald monjo

La voluntat i l'autoria d'aquesta inscripció són del tot inequívokes, on Pere Arnald grava una creu que ofereix a exposició pública. Malgrat tot, cal remarcar que la restitució literal del text planteja alguns problemes, principalment en relació amb la data que proporciona. Així, en la primera línia, entenem que l'any de redacció s'expressa en numerals àrabs, i hi llegim 1319, alhora que en la tercera línia hom pot dubtar si és el mes de març o el de maig. Si més no, sabem que aquest Pere Arnald bé podria ser el monjo homònim de Santa Maria de Gerri, que presidí la notaria o escrivania de l'abadia entre els anys 1335-1341 i representà el monestir en un contenciós amb el cenobi de la Grassa (PUIG, 1991: docs. 333-335 i 341).

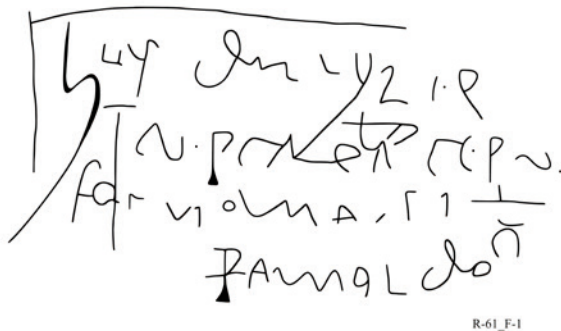

Figura 14. Imatge de la inscripció de la figura 1 de la roca 61 (a dalt) i del text repassat (a sota).

La mateixa inscripció insinua la identitat monàstica i notarial de Pere Arnald, el mateix personatge que hauria esgrafiat aquest text l'any 1319, molt probablement amb la intenció d'establir aquí la fita o límit d'un terme o propietat.

7 Conclusions

Per la seva situació i extensió geogràfica i les seves dimensions, el conjunt de gravats ruprestres del Solà de Saurí és un element excepcional. Es localitzen en un terreny abrupte enmig d'un entorn que els darrers segles ha constituït una extensa zona de pastures. Al seu voltant, per sobre els pobles de Saurí i Llessui hi ha nombrosos vestigis arqueològics d'una activitat ramadera que sembla haver estat un

dels vectors principals de la configuració dels espais d'alta muntanya al llarg dels darrers mil·lennis (GASSIOT, 2016). Per contra, els prop dels 3.000 gravats del Solà de Saurí pràcticament no presenten cap element que pugui ser relacionat amb aquesta activitat ramadera: ni animals, ni eines, etc. Les úniques excepcions són algunes poques representacions molt posteriors al conjunt principal dels gravats on apareix el nom d'una casa de Saurí, un símbol de ramat, un ase i un gos amb el collar de punxes. En canvi, aquesta temàtica és totalment absent en els gravats medievals.

Els gravats del Solà de Saurí que no són d'època contemporània són un conjunt homogeni, tant en termes estilístics com en la seva factura. Pel que fa a la seva temàtica, reflecteixen principalment elements militars, animals, escenes de cacera i de música, junt amb alguns símbols geomètrics i religiosos. Els personatges que hi apareixen són o militars o algun tipus de cortesans mentre pagesos o pastors, que devien representar la gran majoria de la població de les valls d'Assua, brillen per la seva absència. En definitiva, introdueixen una representació de poder i dels seus conflictes en un espai tradicional agroramader. El repicament posterior de les cares d'algunes figures indica que aquest conflicte s'ha estès també un cop realitzats els gravats, amb l'intent intencional d'esborrar o malmetre algunes representacions.

Pel que fa a la cronologia del conjunt de gravats medievals de Saurí, l'anàlisi de detall que hem fet fins ara dels diferents elements que hi apareixen representats ens porta a proposar que es podrien haver fet entre els segles XIV-XV. La inscripció realitzada per Pere Arnald aporta una data d'una fita al costat de la qual hi ha diversos gravats amb totes les característiques del conjunt. No obstant, no es pot assegurar que la seva realització sigui estrictament coetània i en els conjunts de gravats medievals a l'aire lliure en el Pirineu són freqüents els solapaments de diferents èpoques (CAMPMAJO, 2012; CAMPMAJO; CRABOL, 2011).

Un període, a més, en què sabem que es produïren forts conflictes al Pallars Sobirà, que de-

sembocaren, en el context posterior a la Guerra Civil catalana de la segona meitat del segle xv (1462-1472), en la incorporació del comtat de Pallars com a senyoria integrada dins la corona, adquirida el 1488 pels Cardona, partidaris del rei Ferran II, en concepte de pagament de les despeses de la guerra (BRINGUÉ, 1991).

Evidentment, no deixa de ser un cert exercici especulatiu intentar relacionar els gravats amb aquest escenari de conflictivitat política i social, o directament amb un episodi concret ocorregut llavors. Més quan aquest tipus de representacions són bastant generalitzades arreu dels Pirineus, i més enllà. Ara bé, no podem deixar d'esmentar que, justament la zona de la vall d'Àssua, on es localitzen les manifestacions rupestres estudiades, fou des de mitjan segle xiv un punt de disputa important entre diversos poders feudals del territori.

En aquest sentit, sabem que la vall pertanyia a la Baronia de Bellera, els senyors de la qual, l'any 1352, l'empenyoraren, incloent-hi la jurisdicció de Rialb, al vescomte de Castellbò. De fet, el castell d'aquesta vila fou motiu constant de discussió, ja que, tot i estar dins els límits del comtat de Pallars, no pertanyia als comtes, cosa que sempre va generar conflictes a causa de l'ambició d'aquests, l'endeutament dels quals, a més, els portà a una constant reivindicació de feus i a l'intent de recuperar rendes.

Aquesta agressiva política comtal, conduí a successives espirals de guerra i bandositats nobiliàries des de finals del XIV, amb fets que afectaren, entre altres indrets, directament la zona de la vall d'Àssua. Com quan l'any 1435, Jaume de Bellera vengué la vall i la Baronia de Rialb al comte Arnau Roger de Pallars, cedint l'alta justícia dels llocs dependents d'ella a Joan I, comte de Foix, i aquest procedí a prendre'n possessió sense el consentiment del rei d'Aragó, fet que provoca que el sotsveguer de Pallars ocupés Rialb, la vall d'Àssua i altres llocs. Arnau Roger de Pallars, ajudat per mercenaris gascons del vescomte de Comenge, i aliat amb altres nobles, saquejà llavors el castell i la vila de Rialb, entre altres.

Així doncs, ens trobem en un període d'enfrontaments familiars, guerres amb els Foix i conflictes amb les comunitats, que culminaren amb els trenta anys de guerra de 1459/61-1487, que acabarien per ensorrar el Pallars, amb la destrucció de castells, forces, viles i llocs, fins a l'extrem de trobar valls senceres "desmurades" (BRINGUÉ, 1991).

En definitiva, doncs, en un context ple de lluites pel poder, on no seria estrany pensar que algunes de les persones que les van viure, protagonitzar o patir, omplissin el paisatge d'una iconografia que evoca, precisament, el conflicte existent en aquells moments. Uns gravats que potser van acabar tenint un rol actiu en aquella conflictivitat.

■ Agraïments

A les veïnes i veïns de la vall d'Àssua que no només van localitzar i van donar a conèixer els gravats de Saurí, sinó que estan sent agents actius en el seu procés de documentació i estudi.

■ Bibliografia

- BERTRAN I ROIGÉ, Prim (1984). "Primera aproximació a la ceràmica grisa i als 'graffiti' del castell d'Oroners". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 5, p. 387-418.
- BOSCH CASADEVALL, Josep M. (2008). "La realitat incisa dels segles XIII-XV. Els grafitis figuratius de la casa dels Lleons de Banyoles". A: TORRES MOLINA, Antoni;
- MONER I CODINA, Jeroni (coord.). *Art gòtic dels segles XIII i XIV al Pla de l'Estany*. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, p. 133-163. (Quaderns; 27).
- BRINGUÉ PORTELLA, Josep M. (1993). "Comunitats, senyors i societat rural al Pallars Sobirà (segles XV-XVII)". *Mélanges de la Casa*

- de Velázquez, núm. 29-2, p. 135-151. Époque moderne.
- CAMPMAJO, Pierre (2012). *Ces pierres qui nous parlent. Les gravures rupestres de Cerdagne (Pyrénées Orientales) des Ibères à l'époque Contemporaine*. Perpignan: Éditions Trabucaire.
- CAMPMAJO, Pierre; CRABOL, Denis (2011). "Les gravures rupestres d'époque médiévale de la Cerdagne". *Arqueologia medieval: revista catalana d'arqueologia medieval*, vol. 1, núm. 6-7, p. 100-125.
- CANTURRI MONTANYA, Pere (2003). "Els gravats prehistòrics de les Valls d'Andorra". A: GONZÁLEZ PÉREZ, Joan-Ramon (coord.). *Actes del I Congrés Internacional de gravats rupestres i murals: Homenatge a Lluís Díez-Coronel (Lleida, 23-27 de novembre de 1992)*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 619-634.
- CARBONELL ESTELLER, Eduard; CARRERAS SANTAFÉ, Pilar; CASANOVAS ROMEU, Àngels; CIURANETA MURGARELLA, M. Teresa; FERNÁNDEZ ASPAS, Neus; FERRAN GÓMEZ, Domènec; GONZÁLEZ VERDAGUER, Teresa; LLARÁS USÓN, Celina; MARTÍNEZ MORGENSTERN, Cristina; REY-STOLLE DEGOLLADA, Cecília; RIU BARRERA, Eduard; ROIG DEULOFEU, Albert; ROSELL GILBERT, Roser; TOBIAS SÁNCHEZ, Imma (1981). "Els grafitis de Castellfollit de Riubregós. Primeres aportacions". *Quaderns d'Estudis Medievalls*. Barcelona: Artestudi Edicions, núm. 5, p. 278-310.
- CASANOVAS ROMEU, Àngels; ROVIRA PORT, Jordi (1999). *Grafitis. 6.000 anys de llenguatge marginal*. Sabadell: Fundació Caixa Sabadell.
- GASSIOT BALLBÈ, Ermengol (ed.) (2016). *Arqueologia del pastoralisme en el Parque Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici Montañas humanizadas*. Madrid: Organismo Autónomo Parques Nacionales.
- GASSIOT BALLBÈ, Ermengol; CLEMENTE CONTE, Ignacio; MAZZUCCO, Niccolò; GARCIA CASAS, David; OBEA GÓMEZ, Laura; RODRÍGUEZ ANTÓN, David (2016). "Surface surveying in high mountain areas, is it possible? Some methodological considerations". *Quaternary International*, vol. 402, p. 35-46.
- GASSIOT BALLBÈ, Ermengol; JIMÉNEZ ZAMORA, Jorge (2006). "El poblament prefeudal de l'alta muntanya dels Pirineus occidentals catalans (Pallars Sobirà i Alta Ribagorça)". *Tribuna d'arqueologia 2004-2005*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, p. 89-122.
- HUET, Thomas (2018). "Une revue de l'iconographie du début du Néolithique à la fin de l'Âge du Bronze (c. 5700-750 avant notre ère) en France". A: GUILAINE, Jean; GARCIA, Dominique (coord.). *La Protohistoire de la France*. Paris: Hermann, p. 221-249.
- LORENZO ARRIBAS, Josemi (2020). "El nudo de Salomón". *Revista Digital de Iconografía Medieval*, vol. XII, núm. 22, p. 1-38.
- PELÁEZ VALLE, Jose María (1983). "La espada ropera española de los siglos XVI y XVII". *Gladius*, XVI, p. 147-199.
- PUIG I FERRETÉ, Ignasi M. (1991). *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV). Volum II: Col·lecció diplomàtica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ROMA CASANOVAS, Francesc (2022). "Els gravats de la Solana de la Cerdanya (resultats preliminars)". *Ker, Revista cultural de l'associació Grup de recerca de Cerdanya*, núm. 17, p. 56-79.

SALAZAR ORTIZ, Natàlia (2009). “Notícia sobre la troballa en context arqueològic d’una ballesa baixmedieval a Barcelona”. *Arqueologia medieval: revista catalana d’arqueologia medieval*, núm. 4-5, p. 120-127.

SOLER DEL CAMPO, Álvaro (2007). “El equipamiento militar en el medievo”. A: CASADO QUINTANILLA, Blas; DE LA IGLESIA DUARTE, Jose Ignacio (coord.). *La guerra en la Edad Media*. Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, p. 147-189.